Joanna Piotrowska

SANKTUARIUM MATKI POKOJU W STOCZKU KLASZTORNYM

Cenne dzieło nowożytnej architektury, świadek historii Warmii, a w czasach najnowszych miejsce internowania kardynała Stefana Wyszyńskiego. Sanktuarium Matki Pokoju w Stoczku Klasztornym zostało uznane za pomnik historii.

Rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z z 19 grudnia 2023 roku zespół kościoła Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny wraz z krużgankami i klasztorem w Stoczku Klasztornym został uznany za pomnik historii.

Pomnik historii to jedna z pięciu form ochrony zabytków w Polsce, wymieniona w obowiązującej ustawie O ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 23 lipca 2003 roku. O uznaniu za pomnik historii decyduje szczególna wartość obiektu dla kultury narodowej; dokonuje tego Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej z na wniosek ministra właściwego dla spraw kultury i dziedzictwa narodowego. Procedury przyjęcia do rekomendacji kolejnych zabytków w imieniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego prowadzi Narodowy Instytut Dziedzictwa[1].

Choć instytucja pomnika historii zapisana była już w poprzedniej ustawie O ochronie zabytków i opiece nad zabytkami uchwalonej w 1962 roku, to przez wiele lat pozostawała tworem teoretycznym. Pierwszych piętnastu wpisów dokonano w 1994 roku. Nadano ten tytuł obiektom rozpoznawalnym na forum ogólnopolskim, po części już wyróżnionym uznaniem za obiekty światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego UNESCO[2]. Przez kolejne lata lista rozwijała się bardzo powoli, aż do momentu zbliżających się obchodów stulecia odzyskania przez Polskę niepodległości. Idea „Stu pomników historii na stulecie odzyskania niepodległości" stała się pozytywnym pretekstem do nagłośnienia tej idei i rozwinięcia listy o szereg cennych

1 nid.pl/en/pomniki-historii/ [data odczytu: 14 października 2023].

2 W. Fijałkowski, Pomniki historii, Ochrona Zabytków, 1994, nr3–4 (186–187), s. 239–243. W grupie pierwszych piętnastu pomników historii znalazł się zespół katedralny we Fromborku. Od tego czasu z terenu województwa warmińsko-mazurskiego na liście pomników historii ujęto w kolejnych latach: pola bitwy pod Grunwaldem (2010), Kanał Elbląski (2011), zamek biskupów warmińskich w Lidzbarku Warmińskim (2018) i zespół pielgrzymkowy kościoła Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny w Świętej Lipce (2018).

obiektów z terenu całej Polski[3]. Zamknięcie obchodów nie oznacza zamknięcia listy – w Polsce nie brakuje obiektów szczególnie cennych dla wspólnego dziedzictwa.

Zespół sanktuarium Matki Pokoju w Stoczku Klasztornym – zabytek architektury barokowej, a wczasach najnowszych miejsce internowania kardynała Stefana Wyszyńskiego – uznano za pomnik historii ze względu na wartości historyczne, artystyczne i naukowe oraz krajobrazowo-przestrzenne[4]. Zachowany zespół architektoniczny stanowi dominantę w otwartym, rolniczym krajobrazie wiejskim, jest świadectwem specyfiki nowożytnej Warmii, jej kultury artystycznej i religijnej. Jednocześnie jest tłem istotnych wydarzeń polskich dziejów najnowszych.

1. Stoczek Klasztorny, zespół kościoła Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny – sanktuarium Matki Pokoju, widok od zachodu, 2020. Fot. Iwona Liżewska.

Zespół architektoniczny powstał wokół XVII-wiecznej rotundy – kościoła Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny ufundowanego przez biskupa warmińskiego Mikołaja Szyszkowskiego jako wotum za rozejm polsko-szwedzki w Sztumskiej Wsi z 1635 roku[5]. Wyjątkowa w ówczesnej architekturze Rzeczypospolitej forma rotundy i świadomie stosowana dla kościoła zamienna nazwa nawiązująca do antyku – *Templum Pacis* (Świątynia Pokoju) – świadczą o randze

3 Por. *100 pomników historii*, red. E. Jagielska, M. Czuba, A. Hanaka, A. Wawrzyńczuk, Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa, 2018, passim. Idei rozszerzenia listy na Rok Niepodległości nie zamknięto zresztą mechanicznie w liczbie 100 – w podsumowaniu projektu z końcem roku 2018 pomników historii było już 105 (mkidn.gov.pl/pages/posts/100-pomnikow-historii-na-100-lecie-odzyskania-niepodleglosci-9118.php [data odczytu: 14 października 2023].

4 zabytek.pl/pl/obiekty/stoczek-klasztorny-sanktuarium-matki-pokoju- [data odczytu: 14 października 2023].

5 Dane historyczne oparte na literaturze przedmiotu podaje ks. Wojciech Sokołowski: Wniosek o uznanie Sanktuarium Matki Pokoju w Stoczku Klasztornym za Pomnik Historii, Stoczek Klasztorny 2017, mpis w Archiwum Narodowego Instytutu Dziedzictwa. Wniosek ten służył jako ważny punkt odniesienia w czasie procedury opiniowania przez Narodowy Instytut Dziedzictwa zasadności wpisania sanktuarium w Stoczku Klasztornym na listę pomników historii, w której to procedurze brała udział także autorka tekstu, pracownik NID Oddziału Terenowego w Olsztynie.

budowy i przemyślanych zamysłach fundatorskich. Budowę zrealizowano w latach 1639–1641. W ołtarzu głównym znalazła się sprowadzona z Rzymu kopia obrazu Marii z Dzieciątkiem z bazyliki Santa Maria Maggiore, znanej jako Matka Boska Śnieżna lub „Zbawienie ludu rzymskiego". Biskup Szyszkowski powierzył opiekę nad sanktuarium bernardynom, którzy wpierw dojeżdżali tu z Barczewa. Nowy klasztor murowany w Stoczku otrzymali w 1666 roku, a w 1672 utworzyli tu samodzielny konwent (bernardyni prowincji krakowskiej). W związku z rosnącym ruchem pielgrzymkowym za czasów kolejnych biskupów, szczególnie zaś dzięki aktywności Andrzeja Chryzostoma Załuskiego i Teodora Potockiego, założenie pielgrzymkowe rozbudowywano, a poszczególne jego elementy uzyskiwały bogaty wystrój i wyposażenie. W latach 1708–1717 sanktuarium uzyskało charakterystyczną dla XVIII wieku formę świątyni otoczonej krużgankami pielgrzymkowymi. Wokół usytuowanej w centrum rotundy wzniesiono czworobok krużganków z kaplicami narożnymi. Rotundę i wschodnie skrzydło krużganków połączono, dostawiając do kościoła podłużne prezbiterium[6]. Następnie na tym samym skrzydle nadbudowano wieżę i zintegrowano z nim czworobok rozbudowanego klasztoru. Po rozbudowie kościoła symetrycznie rozmieszczone drzwi boczne rotundy zamurowano od strony zewnętrznej, a od wewnątrz przesłonięto ołtarzami[7]. Formy architektury zespołu zharmonizowano z centralną rotundą. Całość założenia tworzył również ogród przyklasztorny, teren gospodarczy i ogrody użytkowe.

2. Stoczek Klasztorny, zespół kościoła Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny – sanktuarium Matki Pokoju, wejście na teren zespołu przez zachodnie ramię krużganków, 2021. Fot. Joanna Piotrowska.

3. Stoczek Klasztorny, zespół kościoła Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny – sanktuarium Matki Pokoju, wnętrze kopuły rotundy i łuk tęczowy prezbiterium, 2021. Fot. Joanna Piotrowska.

6 Kierunki świata uproszczone; oś całości założenia jest orientowana z lekkim odchyleniem ku północy.
7 Oryginalne stolarki zostały ujawnione w czasie ostatnich prac konserwatorskich przy demontażu ołtarzy bocznych.

Stoczek był ośrodkiem stałego ruchu pątniczego, miejscem fundacji biskupich i działalności zakonnej. Wyposażenie i wystrój zespołu sanktuarium zlecano przede wszystkim twórcom działającym na Warmii. Zwraca uwagę datowana (1717) bujna, ornamentalna polichromia sklepienia nowej zakrystii w południowym ramieniu krużganków, opatrzonej herbami Teodora Potockiego. W 1736 roku Maciej Meyer wykonał bogatą dekorację malarską wnętrza krużganków, w 1742 Krzysztof Perwanger – płaskorzeźby Drogi Krzyżowej do krużganków i całopostaciowe figury świętych franciszkańskich do nawy kościoła. Nowy ołtarz główny powstał w pracowni Krzysztofa Peuckera z Reszla.

4. Stoczek Klasztorny, zespół kościoła Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny – sanktuarium Matki Pokoju, zakrystia, 2021. Fot. Hanna Mackiewicz.

5–7. Stoczek Klasztorny, zespół kościoła Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny – sanktuarium Matki Pokoju, krużganki z kaplicami narożnymi, 2021. Fot. Joanna Piotrowska.

Zabór pruski przyniósł wpierw ograniczenia administracyjne, a następnie – w 1810 roku – kasatę zakonów. W 1826 roku zamknięto klasztor w Stoczku, w 1840 władze pruskie przekazały kościół i klasztor diecezji warmińskiej. Sanktuarium stało się wpierw diecezjalnym domem księży emerytów, następnie centrum rekolekcyjnym. Było również stale miejscem pielgrzymek. W 1909 roku nadbudowano piętro skrzydła klasztornego, w 1913 dobudowano kruchtę kościoła. W 1920 Stoczek objęli ponownie bernardyni, tym razem z niemieckiej prowincji śląskiej.

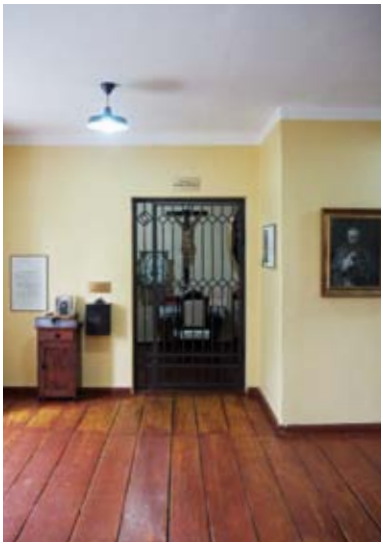

8. Stoczek Klasztorny, zespół kościoła Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny – sanktuarium Matki Pokoju, widok od wschodu na skrzydło klasztorne i ogrody, 2020. Fot. Iwona Liżewska.

Po zakończeniu drugiej wojny światowej południowa część prowincji Prus Wschodnich – a więc i historyczna Warmia ze Stoczkiem – znalazła się w nowych granicach Polski. Procesy państwowe, administracyjno-gospodarcze, religijne i tożsamościowe były tu skomplikowane, długotrwałe i niełatwe. W 1946 roku do Stoczka przybyli polscy bernardyni. Tradycje katolickie – i szerzej, wyznaniowe – pozostawały wspólnym punktem odniesienia dla nowych mieszkańców, to akurat nie był jednak ten czynnik, który po stabilizacji powojennych rządów komunistycznych zyskałby szczególne wsparcie

.

Po 1953 roku klasztor przejęły władze państwowe, a kościół pozostał filią parafii w Kiwitach. Położenie na uboczu i nieliczna, zatomizowana ludność napływowa były zapewne tymi czynnikami, które sprzyjały decyzji władz o wyborze klasztoru na miejsce internowania prymasa Stefana Wyszyńskiego, który został aresztowany po sprzeciwie episkopatu wobec polityki państwa wobec Kościoła w Polsce (list *Non possumus*). Internowanie miało cztery kolejne lokalizacje – po aresztowaniu we wrześniu 1953 roku Stefan Wyszyński był przetrzymywany przez miesiąc w Rywałdzie Szlacheckim, a następnie kolejno właśnie w Stoczku, w Prudniku i Komańczy, około roku w każdym z tych miejsc, aż do uwolnienia w październiku 1956 roku. Stefan Wyszyński przebywał w Stoczku od 12 października 1953 do 6 października 1954. Zapiski autobiograficzne podkreślają znaczenie pobytu w sanktuarium stoczkowskim i odosobnienia dla kształtu dalszej działalności prymasa.

9. Stoczek Klasztorny, zespół kościoła Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny – sanktuarium Matki Pokoju, klasztor, zachowane pokoje prymasa Wyszyńskiego, 2021. Fot. Joanna Piotrowska.

10. Stoczek Klasztorny, zespół kościoła Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny – sanktuarium Matki Pokoju, klasztor, ekspozycja poświęcona postaci kardynała Stefana Wyszyńskiego i czasowi jego internowania w Stoczku, 2021. Fot. Joanna Piotrowska.

Od 1957 roku sanktuarium w Stoczku znajduje się pod opieką zgromadzenia marianów, którzy prowadzą działalność duszpasterską (od 1981 roku w samodzielnej parafii), a także upamiętniającą i popularyzującą tradycje maryjne, pielgrzymkowe i poświęcone kardynałowi Wyszyńskiemu. Jako opiekunowie założenia kontynuują prace zabezpieczające, remontowe i konserwatorskie. Z ważniejszych prac można wymienić: konserwacja obrazu Matki Boskiej Śnieżnej (1958, prof. Leonard Torwirt; 2013), konserwacja malowideł w krużgankach (1983; 2011), remont elewacji kościoła i ścian zewnętrznych krużganków (2003––2006), konserwacja ołtarza głównego (2010–2013), kompleksowe prace przy wystroju i wyposażeniu zakrystii barokowej. Istotne jest także właściwe utrzymanie założenia ogrodowego o formach barokowych towarzyszącego klasztorowi – przeprowadzone w nim prace rewaloryzacyjne zostały w 2000 roku nagrodzone w konkursie ministra kultury i dziedzictwa narodowego na najlepsze prace w zakresie ochrony zabytkowych założeń ogrodowych.

W pokojach pierwszego piętra klasztoru, które były przeznaczone na miejsce zamieszkania w czasie internowania prymasa Wyszyńskiego, są sprzęty i meble, z których korzystał, wyposażenie skromnej kaplicy na użytek własny (w czasie internowania nie miał dostępu do kościoła) i pamiątki osobiste. Zachowano autentyzm wnętrz i ich surowy charakter. W pomieszczeniach poniżej znajdują się sale niedużego muzeum biograficznego poświęconego Stefanowi Wyszyńskiemu.

Sanktuarium w Stoczku Klasztornym, miejsce ważne w historii sztuki i historii, w momencie wpisu na listę pomników historii zostało szóstym pomnikiem historii w województwie warmińsko-mazurskim i sto dziewiętnastym w Polsce.

Joanna Piotrowska